

LA CATALUNYA INDUSTRIAL: REFLEXIONS SOBRE UNA ARRENCADA I SOBRE UN DESTÍ *

per PIERRE VILAR

El problema de la industrialització m'ocupa, des de fa quaranta anys, com a origen dels trets fonamentals de la història contemporània d'Espanya. El desenvolupament desigual de la indústria ha creat en aquest país menys complementarietats que oposicions dramàtiques. L'historiador té el dret d'estudiar, amb els seus mètodes propis, aquests efectes no-econòmics d'uns fets econòmics majors, mentre que l'invers resulta difícil per a l'economista: d'aquí vénen els meus dubtes sobre la «cliometria».

Però si l'historiador vol remuntar als orígens dels fets econòmics majors, no pot prescindir dels instruments de l'economista. Confesso sense cap mena de vergonya que no he arribat encara a una explicació formalitzable del cas espanyol. D'altres treballs paral·lels, plens d'esperances, tampoc no ho han aconseguit. Ens quedarem, per tant, en l'estadi del provisional i, en primer lloc, de les *dates*, de les *dimensions*, de les *definicions*.

La noció de *take off*, acceptada o rebutjada, ha fet cercar *nivells inicials*, *mutacions*, en les *comparacions de grandària*. El lloc secundari d'Espanya en l'economia contemporània i la incertitud de les seves estadístiques, han fet que se l'oblidés generalment en aquest gènere de comparacions. Penso que no ha travessat la frontera de l'economia moderna *fins després de 1960*. No tant per la feblesa del seu producte nacional (mal avaluat), com pels trets persistents (i evidents) del «subdesenvolupament» espanyol fins a aquella data: pes aclaparador de l'agricultura, persistència de les crisis de tipus antic (fins i tot en demografia), productivitat marginal agrícola ínfima, consum mínim d'acer i d'energia, predomini estranger a les finances, recursos minerals exportats sense transformar.

* Una versió d'aquest article fou publicada als Colloques internationaux du C.N.R.S., Sciences Humaines, *Industrialisation en Europe au XIXe. siècle. Cartographie et typologie* (Lyon, 7-10 octobre 1970), Paris, C.N.R.S., 1972. (Traducció de Carme Vilaginés.)

Amb tot, veiem que la Barcelona de 1850 i el Bilbao de 1890 són, a l'escala de l'Europa de llur temps, unes grans ciutats industrials. Amb un 47 % de la seva població activa ocupada en la indústria i una capital que decuplica la seva població en menys de cent anys, la Catalunya del segle XIX, en el contorn mediterrani, és l'excepció industrial.

¿Teuim, doncs, una Espanya amb dos sectors, una Espanya «dualista»? El valor operatori d'aquest concepte és discutit, fins i tot pel que fa a Amèrica del Sud. Mesurem d'antuvi el fet català. La indústria cotonera hi juga el paper principal, exagerat potser tant pels seus detractors com pels seus defensors. En un cert sentit — i en els orígens —, això acosta aquest cas al britànic. Però, cap al 1900, una economia regional que es basa en el cotó és una economia endarrerida. Tota comparació ha de ser cronològica. Si acceptem el consum de primeres matèries com a indicador, una comparació entre la indústria cotonera catalana i la indústria cotonera britànica pot ser instructiva.

Creixement comparat de la indústria cotonera catalana i de la indústria cotonera britànica segons els respectius consums de cotó en brut (en tones mètriques)

Anys	Cotó consumit		%	Creixement quinquennal	
	I Catalunya	II Regne Unit		A Catalunya	B Regne Unit
			de I/II		
1834-1836	3.336	150.141	2,22	104 %	36 %
1839-1841	6.859	205.027	3,34	43	23
1844-1846	9.801	254.016	3,85	44	10
1849-1851	14.130	281.685	5,01	35	29
1854-1856	19.195	363.787	5,27	9	30
1859-1861	21.009	472.280	4,66	-29	-27
1864-1866	15.030	349.263	4,30	72	50
1869-1871	27.143	523.215	5,18	23	11
1874-1876	33.600	577.222	5,82	25	8
1879-1881	42.204	627.858	6,72	16	1
1884-1886	49.080	634.653	7,57	18	20
1889-1891	58.052	762.852	7,49	14	-9
1894-1896	66.306	705.774	9,39	16	-4
1899-1901	76.976	681.030	11,32		

Veiem, en aquest quadre, que el consum català, el 1835, no arriba a més que al 2,2 % del consum britànic. El 1850, però, aquesta proporció ha fet més que doblar-se, s'estabilitza durant vint anys i, a finals de

segle, passa de l'11 %. Ara bé, en aquestes dates, el cotó ja no és el signe de la indústria a Anglaterra. Però Catalunya, prosseguint els seus progressos a un ritme encara ràpid, sobrepassa aleshores els Països Baixos, Bèlgica, Itàlia, Japó, Polònia, pel que fa a la producció de cotonades. Per contra, el segle xx, els països esmentats arrencaran brusca-ment en aquest terreny i provaran així que la producció cotonera no ha perdut pas tot el valor com a indicador en els inicis d'una industrialització.

Ara bé, si ens situem *cap als voltants de l'any 1820*, comprovem que el consum català de cotó en brut, en relació amb el consum britànic, representa una proporció més forta que el 1835: 3,1 contra 2,2 %. I si ens situem *en 1792*, darrer any normal per a l'activitat espanyola abans de les guerres de finals del segle xviii, i quan la indústria cotonera anglesa ja ha pres un gran impuls, comprovem que Barcelona importa ja 1.144 tones de cotó en brut i 882 tones de cotó filat. Això demostra un retard evident en el camp de la filatura, però una necessitat — per al conjunt de les fàbriques: muselines, indians, mocadors — *igual al 16 % de les necessitats britàniques*. Si tenim en compte la concentració regional de la indústria, és comprensible que els textos espanyols i els viatgers de l'època veiessin en Catalunya «una petita Anglaterra».

I potser la millor manera d'introduir les nostres reflexions sobre aquest exemple de relacions entre atmòsfera d'inflació, desenvolupament dels intercanvis i industrialització, és reproduir extensament el testimoniatge ingenu d'un propietari terratinent, fisiòcrata rerassagat, atabalat pel ritme de la transformació i que, enfrontat amb una catàstrofe nacional, està disposat a donar la responsabilitat a la transformació mateixa i a la preferència que durant els darrers anys s'ha donat a la indústria, en detriment (creu ell) de l'agricultura.

Es tracta d'un pamflet de 1809, que creu denunciar el paper donat als «negociants» en les Juntes patriòtiques de resistència a Napoleó. Veurem — primera lliçó — que aquest mot de «negociant» s'aplica principalment, en l'esperit del pamfletari, als *industrials*, cosa ben curiosa en aquell moment, i assenyala ja el lloc que ha ocupat la indústria en la imatge que hom es fa de la vida econòmica. Noció força contradictòria, certament, amb la del «còsmopolitisme» de què, tant aquí com en d'altres textos, s'acusa als «negociants». La identificació entre interessos industrials i nacionalisme econòmic — que serà cosa corrent durant el segle que comença — encara no hi és present.

«¿Negociante y patriota? Mosca blanca: he visto algunas; pero raras; (...) pues el negociante no mira ni piensa sino á multiplicar su caudal, sean los caminos por donde se fuere; sus atenciones á este solo grande objeto no le dexan reflexionar á las conseqüencias de que se pierda ó se gane la patria: ese es cuidado del gobierno. (...)

»Nuestro gobierno adormecido con los efímeros y fátuos bienes que le producía el comercio, ha querido hacer mercantil e industrial nuestra nación, antes de estar bien poblada. Debía primero haber llenado de lugares todos aquellos claros despoblados que hay en nuestro territorio por medio de las reglas de la economía civil; y todas nuestras campañas de población; y tener paciencia hasta que la nación hubiera quedado perfectamente poblada. Entonces con el superfluo de la agricultura habrían entrado á tiempo las artes y ramos industriales. (...)

»Un exemplo de beneficencia mercantil, Erasmo Gonima no parecia sino que era sostenedor del pueblo, protector de viudas, amparo de pupilos y de huérfanos y refugio de una grande multitud de muchachos que trabajaban en sus fábricas. Otros muchos negociantes, que han visto la rapidez de su opulenta beneficencia, han querido imitarlo: movidos de la misma devoción caritativa han formado sus grandes fábricas. La Zorra su compañero en la deserción de la patria Buenaventura Gasó, el Bosch, el Rull y otra grande muchedumbre de hombres benéficos, que otro hombre de buenas narices les daría la apelacion de malhechores insignes de la Cataluña: llenaron Barcelona de fábricas vastísimas, en que tenian empleados muchos millares de almas.

»Allí se pagaban a los texedores y pintadores quatro, seis o más duros á la semana. Los labradores, que veian esta cucaña cambiaban el azadon y el *magall* por el espolin y la forma de estampar colores; corrian como enxambres á Barcelona por hacerse ricos con menos trabajo, mas regalo y comodidades, ¿quién no lo haría? Asi Barcelona iba creciendo inmensamente por una ignorancia ó descuido imperdonable en materia de economía civil de los que la gobernaban. Al paso que iban creciendo las fábricas con nuevas mesas y telares y se iban multiplicando las nuevas, iba corriendo para Barcelona la juventud de la campaña; y al mismo paso iban faltando en ella los brazos para la agricultura: se disminuía por eso el cultivo. A los labradores les costaban mucho los jornales por la falta de brazos; y aquellos mismos terrenos, que antes daban dos ó tres producciones, no daban despues mas que una y escasa por falta de un mas diligente cultivo.

»Con esto iban faltando las subsistencias que antes abundaban, y que antes producía el territorio bien cultivado: de esto nacia otro desconcierto y daño gravísimo a la Real hacienda. Los empleados que no tenian mas que aquel sueldo fixo, no podian mantenerse, porque la falta de las subsistencias las hacia subir de precio: para mantenerse era preciso cometer muchas infidelidades. (...)

»Es constante que una nacion sin brazos es un fantasma de nacion, en donde pocos hombres ocupan inútilmente un vasto terreno. El negociante quitaba estos hombres á la nacion y la reducía á un puro esqueleto sin carne. Es no obstante principio asentado entre los economis-

tas, que la agricultura es la sola arte, que verdaderamente se propaga con estabilidad, no solamente porque dá al estado la mayor multiplicidad de brazos; sino porque estos brazos que le dá, son naturalmente los mas robustos y mas dispuestos; para formar la verdadera fuerza y vigor del estado, y para que su generacion multiplicada vaya progresivamente aumentando el vigor de la nacion. (...)

Fam de negoci, inflació, elevats salaris nominals, incomoditat dels empleats amb salari fix i frau administratiu, èxode rural — «a l'agricultura li falten braços!» — desplaçament de l'honorabilitat patronal — de la «beneficència» del distribuïdor de treball — que passa de l'hisendat a l'empresari industrial: no hi ha res que pugui descriure més bé que aquest testimoniatge ingenu un ritme de transformació prou revolucionari per a deixar estupefacta la classe agrícola, amenaçada de passar a la segona fila de l'economia i de la societat. A més, si les conclusions són coixes i apassionades, i el pensament econòmic endarrerit, cap dels fets avançats no és fals, ni tan sols la mala conjuntura agrícola entre 1794 i 1808. El fenomen constatat pels efectes subjectius així expressats, mereix alhora una anàlisi global i a llarg terme, una anàlisi més particularment centrada en el fet industrial a mig terme, i finalment una observació del destí històric del fenomen: avortament aparent cap als anys 1820 i, tanmateix, manteniment dels gèrmens de desenvolupament, ja que el nucli industrial català, la creació dels Gònima i dels Rull, reviurà per sí mateix i gairebé sol en el si d'una Espanya que, al contrari, continuarà essent dominada per les formes antigues de societat i d'economia.

I. EL LLARG TERME, EL SEGLE XVIII: UN DESENVOLUPAMENT ECONÒMIC GLOBAL

Aquest desenvolupament és evident i poderós; recordem-ne els indicadors:

a) *La població catalana* passa, entre 1718 i 1787, de l'ordre de 400.000 habitants (com a mínim) o de 500.000 (com a màxim), a l'ordre de 900.000; la de Barcelona, entre les mateixes dates, de 35.000 a 115.000; la comarca propera a la ciutat quintuplica; moltes poblacions afectades per la indústria tripliquen la seva població. Creixement i concentració: dos signes de desenvolupament que illustren perfectament les observacions locals.

b) *La producció agrícola* és menys directament mesurable, però el seu moviment és segurament positiu. L'extensió dels conreus hauria de produir la baixa dels rendiments marginals i potser això era el que passava a finals de segle. En els seus dos primers terços, la reconquesta dels terrenys abandonats per llargs despoblaments, i la d'uns instruments

tècnics tan valuosos com els vells canals d'irrigació, acompanyen el moviment espontani de roturació i permeten una *intensificació* eficaç dels procediments de conreu, al mateix temps que una *especialització* creixent en els productes comercialitzables (vinyes, fruites, cànem, moreres, etc.). A més de nombroses verificacions a nivell microeconòmic, el millor signe quantitatiu del creixement agrícola és l'augment de la renda feudal, calculat proporcionalment amb el producte i, en part, sobre la seva circulació. Aquest augment és de l'ordre d'1 a 5 quan els preus agrícoles han pujat, només, d'1 a 3. Si afegim que el moviment *real* d'aquesta renda (expressat en blat) és més fort abans de 1770 que durant els darrers decennis del segle, ens veuríem temptats a concloure que el desenvolupament agrícola *precedeix* tota orientació cap a d'altres tipus de producció. Em guardaré ben bé de treure'n arguments a favor de les tesis de Paul Bairoch contra les de Michel Morineau.¹ El cas és massa particular: renaixença tant com creació, dominant de les especialitzacions comercials. Per a l'explicació del fenomen local, però, cal que partim de la dialèctica homes-terra, que les circumstàncies, si més no durant un temps, fan creadora, capaç de destruir diversos «sostres» malthusians.

c) *Els intercanvis interiors i exteriors* de la regió creixen, ben segur, més ràpidament que la producció mateixa. De la dècada que s'inicia el 1750 a finals de segle, els índexs (prenent 1760-1764=100) d'un impost *ad valorem* sobre el comerç marítim passen de 62 a 519, i en un impost *sobre el volum* de les importacions de la capital passen de 28 en 1715-1717 a 511 en 1799-1801. Està permès d'atribuir una importància fonamental a aquesta «*comercialització*». «La circulació de les mercaderies és el punt de partida del capital.» El seu desenvolupament *assenyala* i *comporta* l'aparició d'un nou *mode de producció*.

d) La noció de *producció per al mercat* és, en efecte, més significativa que la noció de «producció industrial». L'aparició d'aquesta és difícil de quantificar. Ni durant el període 1714-1720 no era segurament «nulla»; hi havia la producció rural autoconsumida i tot el passat dels vells gremis amb recents reviviscències compromeses per la guerra. Nadal i Giralt, però, han titulat justament la seva anàlisi del cens barceloní del 1718, «un model de societat preindustrial».

Ara bé, si ens situem el 1792, any d'apogeu, el 1799, any de crisi molt aguda, o el 1805, any de les darreres esperances, trobem una Catalunya completament abocada a la *transformació dels productes* i a la *prospecció dels mercats*. El 1792, de 52 milions de rals de billó exportats a les colònies, les dues tercers parts són productes manufacturats, i en els 18 milions d'exportacions agrícoles, l'aiguarent (producte transformat) compta amb 13 milions. El país treballa per vendre: a Catalunya mateix (ja vam fer un dia el mapa de les seves «botigues»), al *mercado nacional* espanyol (el viatjant català ja és present a totes les places

de Castella) i, finalment, no tan sols a Cadis, sinó també directament a L'Havana i a Veracruz i de Buenos Aires a Lima. La moda de Lima, en la qüestió de dibuixos d'indianes, preocupa molt els fabricants catalans; llurs cartes ens ho diuen. Barcelona, plaça comercial important, amb els seus 220 negociants, els seus 58 agents de canvi, els seus 23 representants consolars (Almanac de 1805), és molt modesta en relació amb Cadis i Marsella. Però compta amb 91 fàbriques de teixits de cotó, que ocupen uns 10.000 obrers, 285 empreses familiars de barretereria, una fàbrica de canons, una altra de vidre. La ciutat és bulliciosa i fumejant. S'importa carbó anglès. I, sobretot, Barcelona no és pas sola. La indústria cotonera, fora de Barcelona, ocupa 20.000 obrers, dues vegades més que la capital, i això sense comptar la filatura manual; el seu producte regional global és avaluat en un mínim de 2 milions de pesos que puja a 2,7 en els anys millors. Reus, especialista en aiguardents, té totes les indústries annexes a la viticultura, però també indústries del cotó, del cuir, 10 saboneries. En els llunyans Pirineus, on els telers anglesos són introduïts per Berga, Olot té 24 fàbriques de mitges, 17 de llana, 9 de cotó, 6 de pintats, 7 d'assaonars pells, 2 tintorereries, 1 fàbrica de tisores tonedores. Més especialitzades són Mataró, amb barretereria, Sabadell i Terrassa, amb les llanes (18 fàbriques cadascuna), i la regió paperera a la vora del riu Anoia. Quin contrast amb 1728 quan, segons un viatger holandès, no es parlava gens ni mica de negocis a Catalunya, «com si al món no hi hagués comerciants»! Però, a més, el «negoci», cap a 1800, s'ha convertit en *la indústria*.

Aquest desenvolupament, *ràpid*, és *espontani*. Si s'ha vist afavorit per mesures procedents de l'estat, aquestes mesures han estat sempre preses sobre la suggestió d'uns interessos ja creats o en vies de ser-ho. En altres llocs d'Espanya, les «companyies», les «manufactures» reials fundades cap a mitjans de segle no han transformat res.

Però la Catalunya de 1720 havia partit veritablement de zero? Descubrim fàcilment uns elements positius en la seva estructura i en el seu passat:

1) *En l'espai té un oest per reconquerir*, tan despoblat que ofereix un espai per a les roturacions (vinyes del Priorat, oliveres de les Garrigues) i una horta per irrigar (Lleida); a l'est té, des del segle xv, una *pagesia benestant i lliure* (la tradició feudal, jurídicament i moralment forta, pesa ben poc sobre l'economia); finalment, la primacia del litoral i l'existència de petits centres urbans així com la d'una capital molt atractiva, preparen els «pols de desenvolupament» i la comercialització del producte.

2) *En el temps*, els records, i de vegades les habituds d'un gran passat comercial, industrial i urbà (segles xiii i xiv) pesen alhora sobre els esperits i sobre les institucions; poderoses corporacions artesanals han

continuat vives. Entre 1680 i 1705 la renovació conjuntural internacional ha suscitat a Catalunya una renaixença de les «companyies» i grans projectes. Fins i tot la guerra de 1705-1714, portada per una classe dirigent molt conscient dels seus interessos, no va tenir únicament efectes negatius, malgrat la catàstrofe final. No hem d'oblidar que tot ritme de reconstitució té efectes multiplicadors: reconquestes agrícoles amb rendiments creixents, represes demogràfiques, eliminació de quadres humans gastats, rellevats per homes nous. Sense fer-ne una llei (ni desitjar les catàstrofes), cal que pensem sempre, en estudiar els creixements, en els avantatges dels *models de reconstitució*.

Aquest model de reconstitució — entre 1715 i 1735-1738 — queda centrat en l'agricultura, però permet una acumulació monetària entre els pagesos més rics, i reviscola el comerç amb l'estranger. Les vinyes destruïdes fan que el vi sigui car en benefici dels qui poden plantar. El blat reconqueridor pot resultar remunerador a preu baix. El consumidor, doncs, no en pateix i a la demografia li va bé. L'augment de les rendes del sòl no enriqueix solament els grossos. Hi ha els arrendadors de drets, «comerciants-pagesos». El producte vitícola es ven a fora contra articles de consum popular, com per exemple el bacallà. Modestament, però clarament, el profit comercial torna a aparèixer.

Entre 1735-1738 i 1766-1772, a mitjan segle, el clàssic sostre malthusià de les velles economies està a punt de ser tocat. El blat torna a guanyar els terrenys de mala qualitat. La renda del sòl continua pujant, però el pagès de poques terres ja no se sent encoratjat. Les nombroses persones nascudes entre els anys 20 i 30 (postguerra) entren en el mercat del treball. El salari baixa de 7 a 6 sous al mateix temps que la quartera de blat puja de 50 a 75. La massa pateix. Als pobles, l'excedent demogràfic natural s'esfondra. Amb les sequeres dels anys 1748-1753, a mitjans de segle, amenaça la catàstrofe malthusiana.

Però és evitada. S'ha comprat blat a fora, limitant l'alça. S'ha venut vi, limitant la baixa. Amb tot això, el port-capital ha reprès la seva empremta. Ha enviat el seu primer vaixell cap a Amèrica. Ha reconstituït el seu «Cos de Comerç». Amb el joc del sistema d'herència propi del vell dret català, els cabalers de les cases agrícoles bones de l'interior, deixant les terres a l'hereu únic, baixen a les viles o a la capital a col·locar alguns diners per fer carrera en el comerç o en les professions liberals. En aquest mateix moment, pel que fa als pobres, la massa emigrant baixa de les muntanyes, repobla l'oest, busca feina en els nuclis urbans, tant en els petits com en els grans. Capital i proletariat: els grans actors són a l'escena. Però, després de tot, no és ni la primera vegada ni el sol lloc en què això passa. ¿Per què devien fundar, *aleshores i allí*, la indústria moderna?

Ho van fer? Si més no en una determinada mesura? La innegable

arrencada *global* de l'economia, la innegable orientació cap a la *producció mercant*, van anar acompanyades d'una "revolució industrial"? Dubtem a contestar que sí, ja que la noció de «revolució industrial» sembla implicar un *capgirament tècnic* i un *canvi d'escala quantitativa*, i això, a Catalunya, no es va donar. Però, dels anys 1760 als anys 1790 i 1800, allò que no deixa de modificar-s'hi és el *contingut qualitatiu*, és la naturalesa mateixa de *l'empresa* que, encara que no sempre ho aconseguixi, tracta de produir *en massa*, i de produir *per al mercat*. Així és com s'acompleix, a finals de segle, *l'evolució de llarg terme* que els anys 1715-1760 havien preparat.

II. L'EMPENTA ESPONTÀNIA DE LA INDÚSTRIA EN EL DARRER TERÇ DE SEGLE

La tradició proteccionista vol lligar el naixement de la indústria cotonera catalana, indústria peonera, a les mesures reials dels anys 1720 que prohibien la importació dels teixits orientals. Condició potser necessària, però segurament insuficient. Fins a 1737-1738 no tenen lloc les primeres concessions de «prats» «per blanquejar-hi les robes de cotó destinades a la fàbrica d'indianes». Una d'elles és feta a Antoni Serra, soci d'Esteve Canals, pare de Joan Pau, futur inspector de la indústria de les tintures del reialme. L'altra, a Bernat Glòria, típic temperament d'«*pressari*» industrial.

Entre 1745 i 1755, segons un document una mica més tardà, les fàbriques barceloneses de teles pintades només eren deu, però cobrien el mercat nacional, i enviaven, amb èxit, les primeres mostres a Amèrica. Tornem a trobar la data de l'arrencada comercial.

Tanmateix, abans de 1760, només tenim informacions administratives sobre la indústria cotonera. Després de 1760 disposem, al contrari, dels dos tipus de documents complementaris la combinació dels quals ha de permetre, si més no, l'anàlisi descriptiva, i potser l'anàlisi economètrica, del desenvolupament cotoner: algunes estadístiques globals escalonades i papers d'unes quantes empreses. En aquests darrers, la part comptable ofereix (en quina mesura?) una base de càlcul. La correspondència revela (i això no és pas menys important) els mecanismes *psicològics* de l'empresa.

Per a 1768 — com és normal, en ocasió d'una crisi — tenim la llista de les 22 fàbriques barcelonines de cotó, més una a Manresa, dues a Mataró, de llurs telers en marxa i dels que estaven parats, de les peces produïdes i de les no venudes, del cotó filat que empra cadascuna, i dels «fabricants», tècnics responsables de les empreses, gairebé sempre diferents dels propietaris; aquests es consideraven «negociants». Veiem uns 1.100 telers, és a dir, una mitjana de 50 per fàbrica, 300 tones de

filats utilitzades, 78.000 peces produïdes. És un conjunt modest però no gens negligible en aquells moments.

Dels comptes i de la correspondència d'una d'aquestes fàbriques, a partir de 1761, en podem treure tanmateix unes informacions més suggestives.

Es tracta de la fàbrica comprada per la firma comercial Alegre i Gibert: seguim, setmana a setmana, el pagament dels salaris i les «remeses», és a dir, les vendes al mercat. Dissortadament, no podem comptar amb el preu de producció, donat que no estan anotades totes les compres. I el balanç no hi és. Però la correspondència té molt de sentit. Heus-ne aquí alguns exemples:

a) en ocasió de la crisi alimentària de 1764-1765, envaiïren Barcelona 8.219 pobres; i els organitzadors de la «caritat» són també els homes que organitzen el reclutament de treballadors per a les fàbriques d'indianes: els Alegre, Sivilla, Isidre Cathalà: trobada de l'empresa i del pagès proletaritzat;

b) he explicat en un altre lloc la capacitat d'adaptació dels Alegre, com a comerciants i industrials alhora, a les mutacions del mercat internacional i nacional de la roja i la no menor sensibilitat dels altres fabricants a les mínimes indicacions del moviment dels preus; coses que convertien en efímer el monopoli que havia tractat d'aconseguir, a partir de Madrid, el més important (i el més influent) d'entre ells, Joan Pau Canals;

c) és curiós de veure, per contra, aquests astuts comerciants encara ingenus en llur aprenentatge d'industrials; quan una penúria de matèria els força a interrompre la producció, llur primera reacció és pagar, tanmateix, la mà d'obra; l'experiència els farà comprendre la flexibilitat de l'estat d'assalariat pur, alliberat de les tradicions artesanals i corporatives;

d) La prospecció i la conquesta del mercat espanyol pel viatjant català que podríem creure obra del segle XIX, són ja força avançades a partir del segle XVIII; l'aparell comercial precedeix i guia la creació industrial; i les indies catalanes arriben a Castella abans d'arribar a Amèrica a través de Cadis, potser perquè hi troben menys la competència estrangera.

Després de 1770, la fàbrica Sirès succeeix l'empresa Alegre i també tenim els seus papers. Tenim els dels Ribas, dels Costa, dels Gallissà, dels Sivilla. Per desgràcia, sovint disposem dels balanços, que ens permeten de xifrar l'acumulació de l'autofinançament, però no de trobar els mecanismes que els nodreixen; i, a la inversa, disposem de llargues sèries de salaris, de vendes, de preus, però no pas de tots els elements del cost i dels resultats globals. Dubto, per tant, d'anunciar la possibilitat de posar xifres concretes darrera un model eventual, única manera rigorosa

de donar compte dels processos de creixement. Davant una documentació d'abundància i de precisió relativament satisfactòries, temo no poder, amb tota honradesa intel·lectual, lligar l'observació microeconòmica amb el progrés industrial global de la regió. No hi he renunciat, però no em voldria basar ni en unes mostres insuficients ni en unes estadístiques massa incertes.

Indicaré només alguns *problemes* que el nostre «cas» permet de plantejar:

1. Demografia i mà d'obra.

El temps creador de la indústria cotonera (1772-1792) ja no és el dels salaris baixos i de la mà d'obra abundant. Les classes buides de mitjans de segle arriben ara a l'edat del treball. El 1787, Catalunya ha de mantenir 351 vells i infants per cada mil habitants (Espanya en conjunt només n'ha de mantenir 321). Per aquesta raó (i també per d'altres), els salaris nominals hi fan uns salts excepcionals, que ja fa temps que he mostrat a la construcció i a l'agricultura, però que les fàbriques d'indianes confirmen amb ostentació. Els alts salaris del treball qualificat (posats en relleu en el text que he citat) atreuen cap a Barcelona a molts immigrants, fins i tot estrangers. Però la creació industrial als burgs i a la muntanya respon (el segle XIX ho demostrarà) als avantatges d'una mà d'obra menys exigent. Hi triomfa principalment la contractació de dones i infants. I pensem immediatament: i la tècnica?, i la mecanització? És possible d'imaginar, en temps de plena ocupació i de salaris elevats, una floració industrial sense cap salt tècnic important?

2. Mà d'obra i tècnica

Aquesta qüestió no està gens clara. No és que ens faltin expedients. Els arxius de la Junta de Comerç en són plens. Deixen la certesa que la investigació tècnica (i energètica) fou sentida contínuament com una necessitat, fins i tot com una urgència. I no és gens dubtós que els invents tèxtils van penetrar en el país, per conducte anglès («Jownch») i francès (Cavaillé), primerament pels Pirineus: una *jenny* perfeccionada estarà molt de temps en ús sota el nom de «berguedana». Però ens falta la *cronologia*, el *mapa*, la *mesura estadística* de la seva adopció. Veiem més clara la qüestió de les tècniques de la llana o de les teles pintades. Però l'autèntic impuls productiu hauria de dependre de la *filatura* i del *vapor*.

3. *Filatura i estructures de la indústria.*

La demanda de filats de cotó (si fem cas de determinades xifres globals) devia augmentar d'1 a 3 aproximadament entre 1768 i 1784, i gairebé d'1 a 7 entre 1768 i 1792. Fins i tot en aquesta data, una part molt important d'aquests filats procedeix de Malta. Hi va haver, doncs, durant tot el darrer terç del segle, una plaça a conquistar per la filatura regional. Els comptes d'una modesta distribuïdora de treball, la correspondència d'un metge de poble que reuneix filats i pensa en la mecanització, ens fan copsar vivament l'atracció d'aquesta demanda, les creixents insuficiències de la filatura a mà. Però el fet més sorprenent és la relació, que s'estableix el 1772, entre el progrés de la filatura i el fet colonial. Els fabricants de teixits de cotó formen una «Companyia de Filatura» que es compromet, mitjançant determinats privilegis, a utilitzar el cotó brut importat de l'Amèrica espanyola. Aquesta «Companyia» aglutina tots els fabricants de cotó una mica importants en un «Cos» industrial paral·lel al «Cos de Comerç» barcelonès: és el primer model dels organismes proteccionistes del segle XIX i no una autèntica concentració d'iniciatives i de capitals. La fàbrica cotonera continua essent petita o mitjana i no té cap obligació d'adherir-se a la «Companyia». D'altra banda, no és més que una part de la indústria catalana.

4. *Capital comercial i indústria: inestabilitat i moviment*

Allò que més sorprèn en el creixement estudiat no és pas la potència o la seguretat; és el moviment, el formigueig. Això no es construeix sinó que creix. El paper del capital comercial és clar. No m'he topat amb cap negociant que, en el curs de la seva carrera, no hagués intentat la sortida industrial. A un nivell modest, fins i tot «lilliputenc»: alguns milers, algunes centenes de lliures. Però el negociant es cansa aviat si els beneficis el deceben. De la mateixa manera que, en fer-se negociant, el botiguer passa la botiga al seu «administrador», si es cansa de la indústria, el comerciant passa la fàbrica al seu director tècnic. Obrer-«fabricant»-amo: és la carrera de l'«industrial» més cèlebre de finals de segle: Erasme de Gònima. Però aleshores, com ben bé havia posat en relleu el nostre fisiòcrata irritat, qualsevol obrer capaç d'estalviar (hem parlat d'alguns salaris elevats) es creia destinat a obrir una fàbrica. La «Companyia de Hilados» inspecciona, critica, fa tancar els tallers de menys de 12 telers: debades. Els fracassos són innumbrables. Les estadístiques surten en els moments crítics, donen la xifra de telers aturats. Però el resultat és positiu.

5. Amèrica i inflació

El secret és a Amèrica. La represa d'iniciativa respecte del seu imperi per part d'Espanya, entre 1760 i 1790, és un gran episodi colonial. Formació de capitals, atracció del mercat: això es veu a nivell del simple mariner que intenta col·locar els seus estalvis forçats, al de la barretaire de Mataró, el producte de la qual col·locarà a Vera Cruz o a L'Havana, al del dibuixant d'indianes que té els ulls clavats en la moda de Lima. És veritat que hi ha la contrapartida, de la banda dels costos: la puja dels salaris va tan lligada a l'exemple de les remuneracions colonials i a les arribades de plata, com a la penúria demogràfica. Els preus industrials regionals no pugen pas gaire més que la tarifa unitària del treball. Però els preus estrangers pugen cada vegada més i això afavoreix, naturalment, la producció nacional. Voldríem calcular els marges assegurats pels preus colonials. És difícil a causa de les extremes variacions que presenten. El joc entre profits comercials i profits industrials és subtil. La inflació afavoreix els primers i els capitals més importants i més actius també s'hi dirigeixen. La indústria encara està subordinada al comerç. On, quan, per què, un bon dia esdevé capaç de subordinar-lo a ella? Es tracta d'un problema fonamental.

III. 1793-1820: CRISIS COMPLEXES EN ACABAR EL SEGLE I DESTÍ DE LA INDÚSTRIA

Quan hom pensa en les crisis que cap al 1800 afecten l'economia catalana, hi ha el costum (natural i justificat) d'atribuir-les primer de tot a les guerres que cada vegada separen més Espanya dels seus territoris colonials.

Observem, tanmateix, que les *dates* de les crisis *agudes* sofertes per la indústria cotonera catalana són exactament aquelles de les quals Ure deia, en la seva *Filosofia de les manufactures*, que havia cregut, cada vegada, que la indústria anglesa hi sucumbiria: 1788, 1793, 1799, 1803, 1810. La «petita Anglaterra» reacciona davant la conjuntura igual que la gran. Aquest paral·lisme, aquesta sensibilitat davant les condicions internacionals demostren fins a quin punt el segle XVIII havia forjat, a Catalunya, una indústria lligada amb el món, no pas únicament amb la regió.

Tanmateix, la relació exacta entre aquestes crisis «industrials» i les crisis alimentàries «del tipus antic» queda per aclarir. La crisi de 1793 s'allargassa a Catalunya durant el 1794 amb unes greus mortalitats que aquí no es poden imputar a un «Terror» i amb prou feines a la guerra. Però quedem colpits davant la dominant *urbana* del fenomen, conse-

qüència visible d'aquest amuntegament, d'aquest formigueig, d'aquesta atmòsfera feixuga i fumejant, denunciada ja el 1787 a Barcelona pel doctor Santpons. Ens trobem ja amb la ciutat «industrial».

Malgrat tot, després de 1795, el comerç sofreix primer que la indústria. L'aliança franco-espanyola autoritza la flota britànica a tallar els camins de l'Oceà. Si l'arrencada industrial catalana hagués depès enterament del tràfic colonial, això hauria pogut ser la seva fi.

Ara bé, potser és la fi de l'«arrencada» industrial, però no és la fi de la «indústria». Malgrat els moments terribles (en les dates que hem assenyalat), podem dir — sota reserva d'una demostració impossible aquí — que la indústria presenta una major resistència a l'esfondrament que el gran comerç, sense fer, naturalment, aquestes «represes prodigioses» de la indústria tèxtil anglesa de què Ure es felicita (i gairebé se sorprèn).

Tenim, aquí, una hipòtesi de treball possible: la que V. Magalhães Godinho ha aplicat a Portugal, sobre el recer que la inversió industrial proposa als capitals desanimats pel gran comerç marítim. També caldria poder reconstituir el joc de les variacions relatives de les dues taxes de profit. En el terreny concret, tenim uns *exemples* de reconversió: els Amat, estagnats en llurs èxits comercials, munten una fàbrica de barrets amb molt d'èxit. Un exemple no és cap prova. Però, per un cas observable, quants de probables i d'evidents!

El cert és que, a través d'almanacs, de testimoniatges, de fragments estadístics conservats, descobrim en els anys 1802, 1805, 1807 i 1808 una indústria catalana no solament supervivent, sinó fins i tot *en progrés*. I aquest cop en progrés *qualitatiu*: 1) per la *concentració tècnica* de les empreses: Gònima, Rull, Bosch, Cassó, esmentats en el pamflet contra els negociants, són, d'acord amb aquells moments, uns «grans industrials» que reuneixen filatura, teixit i impressió en uns tallers de centenars d'obrers (pel que fa a Gònima, de 800 a 1.000 obrers, 8 milions de rals de billó de xifra de negoci); 2) per l'adopció generalitzada de mecàniques a Barcelona i a les viles importants; 3) per la nova empenta de la indústria al llarg de les valls pre-pirinenques amb vistes a trobar aigua motriu gratuïta i mà d'obra barata, la qual cosa aconseguirà que les filatures catalanes puguin escapar, el segle XIX, a les exigències oneroses del vapor.

Potser algú ens dirà: però tot això, de cara a quin mercat? I certament, el fet que el mercat colonial hagi desaparegut, no és pas indiferent. Ho lamenten, se'n planyen, esperen, el 1808, que els anglesos el tornaran a obrir! I ja no s'assisteix al pullulament fàcil (i no sempre saludable) de les petites empreses. Però aquells fabricants que saben comprimir els preus de cost mitjançant la tècnica, la concentració, la tria d'un bon emplaçament, poden continuar produint. El mercat nacional i el

mercat regional no han oblidat del tot el benestar del segle XVIII. I sota l'ocupació francesa, els més hàbils, en combinació més o menys subtil amb el comerç de l'ocupant, s'aprofitaran dels *stocks* clandestins i del mercat de l'Europa napoleònica que, si més no de moment, se'ls presentava atractiu. Ja hem vist que se'ls n'ha fet molts retrets.

Un cop dit tot això, la crisi de 1810, les horribles mortalitats de 1812, la fi catòlica de la guerra i el retorn triomfal de l'antic règim social, produïren allò que és clàssicament recordat: la destrucció a Catalunya d'una gran part dels avenços del segle XVIII.

Com podem qualificar aquests avenços? «Industrialització»? «Naixement de la gran indústria»? No, molt probablement, a menys que no donem als mots unes accepcions abusives. Però potser, en realitat, podem dir-ne una cosa molt més important: *un canvi en el principi del mode de producció*.

Catalunya s'havia acostumat a *produir no per consumir sinó per vendre*. Espanya, en conjunt, encara no ho havia fet.

En aquest punt, hem de fer una altra reserva: la fórmula no és vàlida per a tot Catalunya, sinó només per a la seva capital, els seus voltants, el seu litoral, les seves grans viles i alguns altiplans mitjans. Espero haver-ho demostrat a les darreres pàgines de la meua obra sobre la Catalunya agrària del segle XVIII. Queda una Catalunya de muntanya tancada en les velles relacions socials, en els vells pensaments. Serà la Catalunya *carlina*, alçada contra la dels Gònima, dels Rull, dels Batlle, dels Aribau. El drama que tindrà lloc durant tot un segle entre l'Espanya industrial i l'Espanya agrària, ha existit primer entre dues Catalunyaes.

La que ha rebut l'herència del segle XVIII continua obsessionada per les seves velles preocupacions.

En primer lloc, el *mercat colonial* que voldrien tornar a dominar. Com a prova, dono aquest crit, tan profundament «colonial», d'un jove fabricant barceloní que escriu, el 17 de febrer de 1816, a un corresponent madrileny:

«Sembla que *nosaltres* hem capturat el *cura* Morelos! Però ni això, ni tan sols l'arribada del comboi de diners, no torna a donar gens d'empenta a la gent».

Es tendirà, doncs, a exaltar el *mercat nacional*, refugi ja experimentat. El 1816 mateix, Bonaventura Gassó, antic secretari de la gloriosa Junta de Comerç dels anys 1780, el nom del qual hem trobat associat als dels Gònima i dels Rull, llança el primer llibre de la sèrie proteccionista del nou segle: *España con industria, rica y fuerte*, i el títol ja ho diu tot.

L'altra herència del segle XVIII, l'herència *política* dels «homes de 1812», és reivindicada una mica més tard per Riego, a Cadis, el 1820. Heus aquí com la interpreta, a les Corts constitucionals, un diputat català:

«Si Catalunya no hagués trencat les cadenes de la segona edat de ferro, destruint els abusos del règim feudal, avui no la podríem tenir per industriosa i no es podria gloriejar d'aquest títol que l'ha feta cèlebre per tots els racons del món. La llibertat interior és allò que ens convé. I la llibertat exterior del comerç seria un cop mortal per a les nostres fàbriques. Però la pobresa de Catalunya arruïnaria Espanya.»

Sempre he admirat fins a quin punt aquesta frase de Joan Batlle definia els lligams entre mode de producció i ideologia liberal, entre ideologia liberal i naturalesa burgesa de la nació. Aquest text parla molt més que les xifres sobre la transformació catalana i el paper que ja hi havia jugat la indústria.

Però l'episodi de 1820 va ser curt. A finals d'allò que els liberals han denominat «l'Ominosa Dècada», en què l'esperit de l'antic règim va ser triomfant, hem vist — cap a 1833 — que la mesura de l'activitat cotonera catalana passava pel seu mínim en relació amb la indústria anglesa. I al llarg de tota la seva ascensió ulterior, penosa i lenta, la indústria catalana experimentarà constantment que en la dialèctica regió-nació no és pas la pobresa de Catalunya allò que pot fer arruïnar Espanya, sinó que, precisament, la pobresa d'Espanya imposa límits al desenvolupament català.

Contra el «privilegi Dollfuss», contra les predicacions de Cobden, els defensors del «treball nacional» — així és com s'autoanomenen — faran dels industrials catalans del ram tèxtil la típica *burgèsia nacional*, amb les seves mesquineses i les seves grandeses. Fins al dia — a finals de segle — en què els abandons del centre espanyol en el terreny econòmic, cap a 1868, de què ens ha parlat Nadal, i, més tard, les derrotes colonials, cap al 1898, creadores d'un nou complex de decadència, faran creure, o esperar, o simplement constatar a aquests inventors del liberalisme polític i del proteccionisme industrial que, a manca d'una nació espanyola, han forjat una *nació catalana* que, d'altra banda, els superarà, i a la qual traïran.

Sense la vigorosa empena dels anys 1772-1792, menys pròpiament «industrial» que fortament capitalista en el sentit estricte del mot, però els quadres de la qual (espero demostrar-ho) subsistien encara el 1816, quan l'Espanya de després de les grans crisis reféu els seus comptes, el destí de la Península, que es tornarà a jugar el 1936, hauria estat diferent.